

KS. MIROSLAW S. WRÓBEL

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Sekcja Nauk Biblijnych

MOTYWY BOŻEGO GNIEWU WOBEC IZRAELA I JEGO WROGÓW W TARGUMACH

Słowa kluczowe: Boży gniew, targumy, sprawiedliwość i miłosierdzie Boże

1. Wprowadzenie. 2. Gniew Boga wobec grzeszników. 3. Bóg jako sprawiedliwy Sędzia.
4. Gniew a miłosierdzie Boga. 5. Konkluzja

1. WPROWADZENIE

Targumy, przekłady Biblii hebrajskiej na język aramejski w formie rozbudowanych wyjaśnień i komentarzy słowa Bożego, dokonywane w synagogach w kontekście liturgicznym, funkcjonowały jako swoista *Volksbibel* – Biblia dla ludu¹ – dzięki której uczestnicy zgromadzeń synagogałnych mieli przystęp do słowa Bożego². Po powrocie Żydów do Judei³ z wygnania babilońskiego, aramejski, oficjalny język imperium perskiego, wypierał z powszechnego użycia język hebrajski, który z czasem ograniczył się do modlitw i lektury świętych tekstów podczas liturgii synagogałnej. Język hebrajski jako język święty (hebr. *lison hakodesz*) stał się językiem wykształconych elit, gdy ogół społeczeństwa posługiwał się na co dzień językiem aramejskim⁴. Targumy więc zaczęły funkcjonować jako najstarszy komentarz do wielu zagadnień zawartych w Piśmie Świętym. W niniejszym artykule zostaną ukazane

¹ R. Harris, *Traces of Targumism in the New Testament*, Expository Times 32 (1920–1921), 374.

² Zob. najnowsze opracowania w tym zakresie: D.R. Beattie, M.J. McNamara, *The Aramaic Bible: Targums in their Historical Context*, Sheffield 1994; P.V. Flesher, *Targum Studies*, Atlanta 1998; C.T.R. Hayward, *Targums and the Transmission of Scripture into Judaism and Christianity*, Leiden 2010; M.J. McNamara, *Targum and Testament Revisited*, Grand Rapids 2010; P.W. Flesher, B.D. Chilton, *The Targums: A Critical Introduction*, Waco 2011.

³ Według tradycji rabinicznej zawartej w Talmudzie babilońskim Bóg wybrał Babilon jako miejsce wygnania dla ludu żydowskiego, aby utrwalić związek między językiem hebrajskim i aramejskim (BT *Pes* 87b).

⁴ Y. Kutscher, *A History of the Hebrew Language*, Jerusalem 1982, 115–120.

w targumach motywy Bożego gniewu wobec Izraela i jego wrogów. Zagadnienie to zostanie przedstawione w szerszym kontekście Bożej sprawiedliwości i Bożego miłosierdzia w ujęciu najstarszych aramejskich komentarzy słowa Bożego. Problematyka ta zostanie ujęta w trzech punktach: 1. Gniew Boga wobec grzeszników; 2. Bóg jako sprawiedliwy Sędzia; 3. Gniew a miłosierdzie Boga.

2. GNIEW BOGA WOBEC GRZESZNIKÓW

Ważną cechą tekstów targumicznych jest tendencja do unikania antropomorfizmów i antropopatyzmów w odniesieniu do natury i działania Boga. Taki przekład jest motywowany pragnieniem uwypuklenia transcendencji Boga i traktowania Go jako bytu czysto duchowego. Choć tendencja ta pojawia się z różnym natężeniem w aramejskich parafrazach⁵, to jednak wyznacza pewien styl i sposób przekładu, w którym Bóg, jako byt absolutny i pełen majestatu, zostaje oddzielony od stworzonej rzeczywistości⁶. Idiom często używany przez Biblię hebrajską jako określenie gniewu Boga, który literalnie brzmi ויחר אף (zapłonęły nozdrza), w targumach jest zastępowany przez czasownik תקה (rozpalić, płonąć) oraz rzeczownik רגז (gniew). W celu unikania antropomorficznego przedstawienia Boga, targumiści często posługują się takimi określeniami, jak: ממרא (*Memra* – Słowo), איקר (*Jeqara* – Chwała), שכינה (*Szekina* – Obecność), ברת קל (*Barat qol* – Córka głosu), שם (*Szem* – Imię).

W wielu targumach można dostrzec, że uczucia przypisywane Bogu, takie jak: gniew, zazdrość, złość, zemsta, są niwelowane i przedstawiane jako kary Boga – sprawiedliwego Sędziego wobec grzeszników za popełnione przewinienia. Tłumacz (*meturgeman*) określa dokładnie przedmiot Bożego gniewu i karę adekwatną do przewinienia. Na przykład gniew Boga wobec ludu Izraela, który szemrze na pustyni, że nie ma chleba i wody, zostaje dokładnie opisany jako kara zesłania na lud jadowitych wężów: „Córka głosu (*barat qol*) opadła z wysokości nieba, mówiąc: «Przybądź cały rodzaju ludzki. Oto wszystkie dobra, które uczyniłem wobec tego ludu. Wyprowadziłem ich wolnymi z kraju Egiptu, dałem im mannę z nieba, a oni teraz odwrócili się przeciw Mnie i narzekają na Mnie. Nawet wąż, któremu na początku świata nakazałem, aby miał proch na swoje pożywienie nie narzekał na Mnie. A mój lud narzeka na swoje pożywienie. Teraz więc węże, które nie narzekały na swoje pożywienie, przybędą i będą kęsać lud, który narzeka na swoje pożywienie. Dlatego Słowo (*Memra*) Pana wypuściło przeciw ludowi jadowite węże, a te kęsały ludzi i wielka liczba Izraelitów zginęła” (TgPsJ Lb 21, 6)⁷.

⁵ Niektóre teksty targumiczne zachowują antropomorfizmu i antropopatyzmy w odniesieniu do Boga, a nawet je wzmacniają. Zob. przykłady w: M.L. Klein, *The Translation of Anthropomorphisms and Anthropopathism in the Targumim*, *Vetus Testamentum Supplements* 32 (1981), 162–177; A. Kuśmirek, *Antropomorfizmy w targumach Pięcioksięgu*, *Słowo Krzyża* 2 (2009), 109–123.

⁶ Zob. omówienie *status quaestionis* tego zagadnienia w: McCarthy, „The Treatment of Biblical Anthropomorphism in the Pentateuchal Targums”, 45–66.

⁷ E.G. Clarke, *Targum Pseudo-Jonathan: Numbers. Translated, with Notes*, Collegeville 1995, 247, tłum. własne.

Targumy, opisując Boży gniew, często używają języka obrazu i symbolu. Przykładem może być targum do Księgi Koheleta: „Z powodu grzechu Izraela niebiosy stały się twarde jak żelazo tak, że nie spadł deszcz... i cały świat został zniszczony wskutek głodu” (Tg Koh 10, 10)⁸. W targumach do Księgi Ozeasza i do Księgi Ezechiela manifestacja Bożego gniewu objawia się w Jego deklaracji: „Usunę moją Obecność (*Szekina*) od nich” (Tg Oz 13, 14; Tg Ez 7, 22). Wyrażenie to oznacza pozostawienie człowieka samemu sobie bez Bożej protekcji. Typowy dla targumów termin *Szekina* oznacza manifestację obecności Boga w świątyni i pośród swego ludu. Termin ten często stosuje *Targum Neofiti 1*: „W Twojej łasce wiodłeś ten lud, który odkupiłeś. Wiodłeś ich w swojej mocy do miejsca zamieszkania w świątyni, Twojej świętej Obecności (*Szekina*)” (TgN Wj 15, 13)⁹; „Ty ich wprowadzisz na górę swego dziedzictwa i dasz im ją w posiadanie, miejsce wyznaczone jako dom Obecności (*Szekina*), który nabyłeś dla siebie, Panie; Twoje sanktuarium, o Panie, które udoskonaliły Twoje dwie ręce” (TgN Wj 15, 17)¹⁰; „I zbudują Mi sanktuarium dla mego imienia. I uczynię, aby Chwała mojej Obecności (*Szekina*) zamieszkała pośród nich” (TgN Wj 25, 8)¹¹; „Jak niebiosy, które Pan rozpostarł jako dom swojej Obecności (*Szekina*)” (TgN Lb 24, 6)¹².

Targumiści podkreślają, że gniew Boga nie jest wynikiem Jego kaprysu, lecz jest konsekwencją grzesznego działania człowieka. Na przykład tekst w Za 1, 2 „Pan był bardzo zagniewany na waszych przodków” targum tłumaczy: „Postępowanie waszych przodków spowodowało gniew przed Bogiem” (Tg Za 1, 2)¹³. Przyczyną Bożego gniewu wobec Izraela jest nieprawość, niewierność wobec Przymierza, idolatria, zaniedbania wobec Tory, zaprzestanie kultu. Tekst z Lb 35, 25, wzmiankujący śmierć arcykapłana, targumista komentuje, podając przyczynę tej śmierci: „Ponieważ w Dzień Pojednania nie modlił się, aby synowie Izraela nie ponieśli kary za popełnienie trzech wielkich przestępstw: idolatrii, kazirodztwa i przelania niewinnej krwi. On mógł pokutować za nich przez swe modlitwy, lecz powstrzymał się od nich. Zostało więc postanowione, że powinien on umrzeć tego roku” (TgPsJ Lb 35, 26)¹⁴. *Targum Pseudo-Jonatana* podkreśla, że gniew Pana potęguje się, gdy w Peor synowie Izraela uprawiają nierząd z Mobitkami i oddają cześć Baal-Peorowi (TgPsJ Lb 25, 3). Obraz Boga zapowiadającego kolektywną karę na bałwochwalców widoczny jest w komentarzu do 1 przykazania Dekalogu: „Nie będziecie oddawać im pokłonu i nie będziecie służyć przed nimi, ponieważ Ja jestem Pan, wasz Bóg. Jestem Bogiem

⁸ P.S. Knobel, *The Targum of Qohelet: Translated, with Apparatus and Notes*, Collegeville 1991, 48, tłum. własne.

⁹ M.S. Wróbel, *Targum Neofiti 1: Księga Wypięcia*, Lublin 2017, 163. W Biblii hebrajskiej tekst brzmi: „Do Twego świętego mieszkania”.

¹⁰ M.S. Wróbel, *Targum Neofiti 1: Księga Wypięcia*, Lublin 2017, 165. Tradycja żydowska podkreśla związek ziemskiej świątyni z sanktuarium niebiańskim.

¹¹ Tamże, s. 269. W Biblii hebrajskiej: „I zamieszkał pośród was”.

¹² A. Diez Macho, *Neophyti 1: Números*, Madrid-Barcelona 1974, 233, tłum. własne.

¹³ K.J. Cathart, R.P. Gordon, *The Targum of the Minor Prophets: Introduction, Translation, Apparatus, and Notes*, Wilmington 1987, 185, tłum. własne.

¹⁴ E.G. Clarke, *Targum Pseudo-Jonathan: Numbers. Translated, with Notes*, Collegeville 1995, 292, tłum. własne.

zazdrosnym i mściwym, który z zazdrością czyni zemstę nad nieprawymi, nad synami buntu do trzeciego i czwartego pokolenia, względem tych, którzy Mnie nienawidzą. Kiedy synowie trwają w grzechu tak jak ich ojcowie, wówczas nazywam ich tymi, którzy Mnie nienawidzą” (TgN Wj 20, 5)¹⁵. Zło popełniane przez ojców, jeśli jest kontynuowane przez synów, wówczas spotyka się z surową karą Boga: „Dlatego Ja ukarzę was, mówi Pan, i w przyszłości dzieci waszych dzieci ukarzę, jeśli kontynuować będą wasze zachowanie” (Tg Jr 2, 9)¹⁶.

Gniew Boga wobec bałwochwalczej postawy ludu Izraela, który utworzył sobie złotego cielca, zostaje oddalony dzięki wstawienniczej modlitwie Mojżesza. Biblijny opis zostaje rozbudowany w aramejskiej parafrazie: „Potem Pan rzekł do Mojżesza: «Ten lud ukazał się przede Mną; i oto oni są ludem opornym w przyjmowaniu pouczeń. Teraz więc przestań prosić przede Mną miłosierdzia dla nich. Rozpalił się gniew mój na nich i wyniszczę ich, gdyż jest moc przede Mną utworzyć z ciebie lud większy i mocniejszy niż ten». Mojżesz modlił się przed Panem, Bogiem swoim, i mówił: «Dlaczego, Panie, zapłonął gniew Twój przeciw ludowi Twemu, który wyprowadziłeś uwolniony z ziemi Egiptu wielką mocą i podniesionym ramieniem? Czemu to, proszę, mają mówić Egipcjanie: ‘Czyż nie na ich zgubę wyprowadził ich, aby ich zgładzić w górach i zetrzeć z powierzchni ziemi?’». Odwróć, proszę, zapalcząwość Twego gniewu i niech będzie żal przed Tobą z powodu zła, jakie zaplanowałeś zesłać na Twój lud. W swoim dobrym miłosierdziu wspomnij na Abrahama, Izaaka i Izraela, Twoje sługi, którym przysiągłeś przez imię swego Słowa (*Memra*), mówiąc do nich: ‘Rozmnożę synów waszych tak jak gwiazdy niebieskie, i całą ziemię, o której mówiłem, dam waszym synom, i posiadają ją na wieki’». Wówczas pojawił się żal przed Panem z powodu wszelkiego zła, jakie planował zesłać przeciw ludowi” (TgN Wj 32, 9–14)¹⁷.

W tradycji targumicznej gniew Boga jawi się jako konsekwencja postawy człowieka, która opiera się Bożej woli lub jest przeciwstawna Bożemu zamysłowi. Przykładem może być postawa Mojżesza, opierającego się misji powierzonej mu przez Pana: „«Przeto idź teraz, a Ja z moim Słowem (*Memra*) będę w mowie ust twoich i pouczę cię, co masz mówić». Lecz Mojżesz rzekł: «Błagam przez miłosierdzie przed Tobą, o Panie! Proszę, poślij [Twoje orędzie] przez rękę kogoś, kto jest odpowiedni, aby być posłanym». I rozgniewał się Pan na Mojżesza. I powiedział: «Czyż nie masz brata twego Aarona, lewity? Wiem, że on będzie przemawiał. Oto teraz wyszedł ci na spotkanie, a gdy cię ujrzy, wówczas ucieszy się w swoim sercu»” (TgN Wj 4, 12–14)¹⁸.

Motywy gniewu Boga wobec swego ludu jest wyrządzanie krzywdy sierocie i wdowie: „Mój ludu, synowie Izraela, nie będziecie krzywdzić żadnej wdowy i sieroty. Jeśli ich skrzywdzicie, a oni będą płakać przede Mną przeciw wam, to wysłucham głosu ich modlitwy, bo jestem łaskawy i miłosierny. [Nie czyńcie

¹⁵ M.S. Wróbel, *Targum Neofiti 1: Księga Wypięcia*, Lublin 2017, 217.

¹⁶ R. Hayward, *The Targum of Jeremiah: Translation with a Critical Introduction, Apparatus and Notes*, Callegeville 1990, 49–50, tłum. własne.

¹⁷ M.S. Wróbel, *Targum Neofiti 1: Księga Wypięcia*, Lublin 2017, 341, 343, 345.

¹⁸ Tamże, 31, 33.

tego], aby mój gniew nie urósł i abym nie wygubił was mieczem; aby żony wasze nie zostały wdowami, a dzieci wasze – sierotami” (TgN Wj 22, 21–23)¹⁹. Targumy wskazują także, że przyczyną gniewu Boga jest brak przestrzegania przepisów koczowniczości przez łączenie mięsa z mlekiem: „Mój ludu, synowie Izraela! Nie będziecie gotować i nie będziecie spożywać mięsa z mlekiem, zmieszanych razem, aby nie zapłonął mój gniew przeciw wam i abyśmy nie ugotowali waszego zboża ułożonego w snopki; ziarna i słomy zmieszanych razem” (TgN Wj 23, 19)²⁰.

Gniew Boga dosięga tych wszystkich, którzy pragną zniszczyć Jego lud. Egipcjanie ścigający Izraelitów doświadczają mocy Bożego gniewu: „I zdarzyło się w czasie poranka, że Pan spojrział z gniewem na obozy Egipcjan i spuścił na nich naftę, ogień i burzę gradową, przez co sprawił zamieszanie w obozach Egipcjan” (TgN Wj 14, 24)²¹. W sposób obrazowy tradycja targumiczna ukazuje gniew Pana nad wrogami swego ludu w pieśni chwały Mojżesza i synów Izraela: „Wysławiajmy i wychwalajmy Pana, gdyż przez swoje Słowo (*Memra*) zemścił się On na wszystkich, którzy się przed Nim wywyższają; na koniach i jeźdźcach, ponieważ się wywyższali i czynili pościg za ludem synów Izraela. On ich wrzucił [do wody] i zatopił w Morzu Sitowia [...] Rydwany faraona i jego zastępy – On rzucił przeciw nim strzały ognia do morza. On rzucił [do wody] i zatopił w Morzu Sitowia wojowników faraona, najlepszych jego młodzieńców. Przepaść zamknęła się nad nimi; runęli i utonęli w głębinach wód. Stali się podobni do kamieni. Jak piękna mocą jest Twoja prawica, o Panie; Twoja prawica, o Panie, zmiażdżyła faraona, człowieka nienawiści i przeciwnika. W wielkości swego majestatu niszczysz nieprzyjaciół Twojego ludu. Zsyłasz przeciw nim moc Twego gniewu; pożerasz ich, jak ogień spala słomę... Morze i ziemia prowadziły dysputy ze sobą i mówiły. Morze rzekło do ziemi: «Przyjmij swych synów». A ziemia rzekła do morza: «Przyjmij swe ofiary». Morze nie chciało ich przyjąć, a ziemia nie chciała ich pochłoniąć. Ziemia bała się sądu wielkiego dnia, który zażąda ich od niej w świecie, który przyjdzie. Natychmiast, o Panie, skłoń swoją prawicę w przysiędze nad ziemią, że nie będziesz ich żądał od niej w świecie, który przyjdzie. Wtedy ziemia otworzyła swe usta i ich pochłonęła” (TgN Wj 15, 1.4–7.12)²².

Gniew Boga na Balaama w Lb 22, 22 w tekście hebrajskim jest niezrozumiały, gdyż dotyczy tylko wyruszenia Balaama w drogę: „I zapłonął gniew Boga, bo poszedł [Balaam]...”. Jest to tym bardziej niezrozumiałe, gdy dwa wersety wcześniej w Lb 22, 20 Bóg polecił Balaamowi, aby wyruszył w drogę. Wyjaśnienie przyczyny gniewu Boga znajdujemy w tekście targumicznym, który precyzuje, że Balaam wyruszył w drogę, aby przekląć synów Izraela: „I zapłonął gniew Pana, bo poszedł ich przekląć...” (TgPsJ 22, 22)²³.

¹⁹ Tamże, 247.

²⁰ Tamże, 257.

²¹ Tamże, 149.

²² Tamże, 157.159.161.163.

²³ E.G. Clarke, *Targum Pseudo-Jonathan: Numbers. Translated, with Notes*, Collegeville 1995, 253, tłum. własne.

Tradycja targumiczna podkreśla, że kulminacja Bożego gniewu dokona się nad wszystkim wrogami Izraela w czasach eschatologicznych. Obrazowo wyraża to targum do Księgi Nahuma: „Tak jak świat został wstrząśnięty, gdy objawił się w miłości, dając Prawo swemu ludowi, tak gdy objawi się w gniewie, aby wziąć odwet na wrogach swego ludu. Kto ostoi się przed Jego odwetem i kto przetrwa przed wzburzeniem Jego gniewu” (Tg Na 1, 6)²⁴. Gniew Boga w ujęciu targumicznym uzyskuje swoje głębsze rozumienie w kontekście obrazu Boga jako sprawiedliwego Sędziego.

3. BÓG JAKO SPRAWIEDLIWY SĘDZIA

Targumy ubogacają przekaz biblijny w sugestywne obrazy i rozbudowane teksty, ukazujące Boga jako sprawiedliwego Sędziego²⁵. Według *Targumu Neofiti I* do Pwt 32, 4, Bóg podzielił dwanaście godzin dnia na cztery części i w drugiej części sprawuje On sprawiedliwe sądy nad całym światem²⁶. Nawet ci, którzy doświadczyli Bożego gniewu, uznają w Szeolu Bożą sprawiedliwość. Ukazuje to przykład Koracha i jego zwolenników, którzy jak ukazuje *Targum Pseudo-Jonatana* w Szeolu z przekonaniem wyrażają swoje doświadczenie: „Pan jest sprawiedliwy, Jego sądy są prawdą” (TgPsJ Lb 16, 34)²⁷. Targumiści usuwają z tekstu wszelkie dwuznaczności dotyczące Bożej sprawiedliwości. Na przykład tekst w formie pytania w Księdze Lamentacji 3, 38: „Czyż nie pochodzi z ust Najwyższego zło i dobro?”, targumista tłumaczy: „Z ust Wszemocnego nie wychodzi zło, lecz z szeptu córki głosu (*barat qol*) wskutek nieprawości panującej na ziemi. Lecz jeśli On [Bóg] chce ustanowić dobro dla świata, wówczas wypływa ono z jego świętych ust” (Tg Lm 3, 38)²⁸.

Echa dyskusji na temat Bożej sprawiedliwości w świecie, w którym panuje przemoc i nienawiść, można dostrzec w rozbudowanej hagadzie o Kainie i Ablu: „Kain, odpowiadając, rzekł do Abli: «Nie ma sądu i nie ma sędziego, nie ma innego świata. Nie ma też nagrody dla sprawiedliwych i nie ma kary dla złych». Abel, odpowiadając, rzekł do Kaina: «Jest sąd i jest Sędzia, i jest inny świat. Jest nagroda dla sprawiedliwych i jest kara dla złych w świecie, który przyjdzie»” (TgN Rdz 4, 8)²⁹. W dyskusji na temat sądu nad grzesznym miastem Sodomą, Abraham kieruje do Boga prośbę, aby nie dopuścił do niesprawiedliwości w potraktowaniu w ten sam sposób i sprawiedliwych, i bezbożnych: „O, nie dopuść do tego, aby zginęli sprawiedliwi z bezbożnymi, aby stało się sprawiedliwemu to samo, co bezbożnemu!

²⁴ K.J. Cathart, R.P. Gordon, *The Targum of the Minor Prophets: Introduction, Translation, Apparatus, and Notes*, Wilmington 1989, 132, tłum. własne.

²⁵ E. Levine, *The Aramaic Version of the Bible: Contents and Context*, Berlin 1988, 80–92; M. Maher, „God as Judge in the Targums”, 49–62.

²⁶ A. Díez Macho, *Neophyti I: Deteronomio*, Madrid–Barcelona 1978, 267.

²⁷ E.G. Clarke, *Targum Pseudo-Jonathan: Numbers. Translated, with Notes*, Collegeville 1995, 236, tłum. własne.

²⁸ P.S. Alexander, *The Targum of Lamentations: Translated with a Critical Introduction, Apparatus and Notes*, Wilmington 2008, 154.

²⁹ M.S. Wróbel, *Targum Neofiti I: Księga Rodzaju*, Lublin 2014, 37–39.

O, nie dopuść do tego! Czyż Ten, który jest Sędzią nad całą ziemią, mógłby postąpić niesprawiedliwie?” (Rdz 18, 25). *Targum Onkelosa* podkreśla, że to nie interwencja Abrahama zapobiega niesprawiedliwemu działaniu Boga, ale fakt, że On sam – Bóg – jest sprawiedliwym Sędzią całej ziemi: „Twoje sądy są prawe, aby to czynić: aby zniszczyć niewinnego z winnym. W ten sposób niewinny będzie tak samo potraktowany jak winny. Twój sąd jest sprawiedliwy. Czy Sędzia całej ziemi będzie czynił niesprawiedliwość” (TgO Rdz 18, 25)³⁰. *Targum Neofiti I* nazywa Boga Sędzią sędziów, który dokonuje sprawiedliwego sądu nad całą ziemią: „Czy Sędzia sędziów wszystkich mieszkańców ziemi nie czyni sprawiedliwości?” (TgN Rdz 18, 25)³¹. Bóg jest Sędzią sprawiedliwym, który wydaje sprawiedliwe wyroki. Jasno formułuje to Juda w swojej mowie: „Posłuchajcie mnie, bracia i wszyscy z domu mego ojca: Miara, którą człowiek odmierza, będzie mu odmierzona, czy to dobrą, czy też złą miarą” (TgN Rdz 38, 25)³².

Bóg sprawuje swe sprawiedliwe sądy przez swoje Słowo (*Memra*). Dobrze ukazuje to targum do Księgi Habakuka „Czy Ty, o Panie, na początku nie stworzyłeś świata? Ty, o Boże, jesteś prawdziwym Sędzią nad całym stworzeniem. Ty jesteś święty pośród tych, który czynią prawdę. Twoje Słowo (*Memra*) trwa na wieki. O Panie, Ty stworzyłeś je, aby dokonywać sądu. O Mocny, Ty je ustanowiłeś, aby dokonać pomsty” (Tg Hab 1, 12)³³.

Termin *Memra* jest rzeczownikiem odczasownikowym i wywodzi się od rdzenia *amar*, który oznacza „mówić”, „powiedzieć”. W tradycji targumicznej termin ten odnosi się do stwarzającego, objawiającego i zbawiającego słowa Boga. W terminie tym ogniskują się dwa aspekty Bożego działania, wyrażone przez czasowniki: „mówić” i „być”. *Memra* wyraża szczególną relację Boga do stworzenia i do historii. *Memra* w ujęciu targumicznym w różnych kontekstach może odnosić się do „Bożego słowa – mowy – wypowiedzi” lub „Bożej woli – zamiaru – postanowienia”. Wśród współczesnych badaczy istnieje polaryzacja stanowisk odnośnie do identyfikacji *Memra*. Pierwsza grupa uważa *Memra* za hipostazę, pośrednika pomiędzy Bogiem a ludzkością. Druga zaś grupa odrzuca to ujęcie, postrzegając *Memra* jako metonimię – nazywanie czegoś lub kogoś przez atrybut z nim związany. Według nich termin ten stanowi inny sposób mówienia „Bóg” czy „Pan”³⁴. W *Targumie Neofiti I* wyrażenie *Memra Pana* występuje zwłaszcza wtedy, kiedy mowa jest o stwórczej i zbawczej akcji Boga. Przez zastosowanie tego tytułu tłumaczowi zależy na tym, aby z jednej strony przedstawić Boga w transcendencji wobec stworzenia, z drugiej zaś w immanencji wobec stworzenia poprzez Jego Słowo, mające moc sprawczą. W wyrażeniu *Memra Pana* – choć *Memra* (Słowo) jest Bogiem, to jednak w pewnym stopniu pozostaje zarówno w separacji, jak i w relacji do Boga.

³⁰ B. Grossfeld, *The Targum Onkelos to Genesis: Translated with a Critical Introduction, Apparatus and Notes*, Collegeville 1990, 77–78.

³¹ M.S. Wróbel, *Targum Neofiti I: Księga Rodzaju*, Lublin 2014, 157.

³² Tamże, 379.

³³ K.J. Cathart, R.P. Gordon, *The Targum of the Minor Prophets: Introduction, Translation, Apparatus, and Notes*, Wilmington 1989, 147–148.

³⁴ Zob. dyskusję na ten temat w: M. McNamara, *Targum and Testament: Aramaic Paraphrases of the Hebrew Bible: A Light on the New Testament*, Shannon 1972, 99.

Według tradycji targumicznej Bóg jako Najwyższy Sędzia nie jest sam, ale ma cały sąd niebiański, który jest nazywany *Bet Din*. Dobrze wyraża to targum do Księgi Hioba: „Nagi wyszedłem... nagi powrócę. Słowo (*Memra*) Pana dało i Słowo (*Memra*) Pana i Jego *Bet Din* zabrał” (Tg Hi 1, 21)³⁵.

Sprawiedliwości Boga nie przeczy fakt, że na świecie sprawiedliwi nieraz cierpią, a nieprawi cieszą się powodzeniem. Problem ten podnosi Kohelet: „Jest marność, która się dzieje na ziemi: są sprawiedliwi, którym się zdarza to, na co zasługują grzesznicy, a są grzesznicy, którym się zdarza to, na co zasługują sprawiedliwi. Rzekłem: I to jest marność” (Koh 8, 14). Targumista wyjaśnia to, broniąc Bożej sprawiedliwości: „I ujrzałem przez ducha świętości, że zło, które przychodzi do sprawiedliwych w tym świecie, nie jest spowodowane ich grzechami, lecz jest dokładną zapłatą za ich mniejszy grzech, aby ich nagroda w świecie, który przyjdzie, była pełna. A dobro, które przychodzi do grzeszników w tym świecie, nie jest ze względu na ich zasługi, lecz aby zapłacić im nagrodę za ich mniejszą zasługę, który uczynili tak, aby cieszyli się ich nagrodę w tym świecie i zniszczyli swą porcję w świecie, który nadejdzie” (Tg Koh 8, 14)³⁶. Według tradycji targumicznej ostateczny sąd nastąpi w czasach eschatologicznych i będzie związany z Wielkim Dniem Sądu (aram. *jom dina rabba*). W Rdz 4, 7 Kain w dialogu z Bogiem otrzymuje ostrzeżenie: „Jeżeli zaś nie będziesz dobrze postępował, grzech leży u wrót i czyha na ciebie” (Rdz 4, 7). Targumista objaśnia to: „Jeśli nie czynisz dobra na tym świecie, twój grzech zostanie zatrzymany aż do dnia wielkiego sądu, grzech leży przy wejściu do twojego serca” (TgN Rdz 4, 7)³⁷.

Boży gniew i Boża sprawiedliwość w ujęciu targumicznym są często odnoszone do Bożego miłosierdzia. Choć Bóg karze nieprawych do trzeciego i czwartego pokolenia, to Jego miłosierna łaska i dobroć wobec sprawiedliwych trwa aż do tysięcznego pokolenia. Dobrze wyraża to tekst *Targumu Neofiti I* do Księgi Wyjścia: „Jestem Bogiem zazdrosnym i mściwym, który z zazdrością czyni zemstę nad nieprawymi, nad synami buntu do trzeciego i czwartego pokolenia względem tych, którzy Mnie nienawidzą. Ale Ja okazuję łaskę i dobroć aż do tysięcznego pokolenia sprawiedliwym, którzy Mnie miłują i przestrzegają moich przykazań” (TgN Wj 20, 5–6)³⁸.

4. GNIEW A MIŁOSIERDZIE BOGA

Teksty targumiczne akcentują Boże miłosierdzie, manifestujące się w przebaczeniu wobec tych, którzy zrywają z grzechem i powracają na drogę przykazań³⁹. W targumie do Księgi Ezechiela (*Codex Reuchlinianus*) prorok w swej wizji dostrzeżenie wyciągniętą prawicę Boga w geście miłosierdzia: „Prawa ręka była wyciągnięta,

³⁵ C. Mangan, *The Targum of Job: Translated, with Apparatus and Notes*, Collegeville 1991, 26.

³⁶ P.S. Knobel, *The Targum of Qohelet: Translated, with Apparatus and Notes*, Collegeville 1991, 43, tłum. własne.

³⁷ M.S. Wróbel, *Targum Neofiti I: Księga Rodzaju*, Lublin 2014, 37.

³⁸ M.S. Wróbel, *Targum Neofiti I: Księga Wyjścia*, Lublin 2017, 217.

³⁹ Tg Iz 26, 10; 42, 14.19; Tg Hab 1, 13; 3, 1; Tg Koh 8, 12.

aby przyjąć grzeszników, którzy w skrusze powrócili i aby oznajmić ich niewinność w Dzień Sądu i aby umożliwić im udział w życiu wiecznym” (Tg Ez 1, 8)⁴⁰. Gdy grzesznik Manasses nawraca się do Boga i chce skierować do Niego swoją modlitwę, wówczas aniołowie starają się do tego nie dopuścić. Jednak Bóg przyjmuje modlitwę grzesznika i przyjmuje grzesznika do siebie: „Ale nagle łaska Pana wszechświata przeżyła i wyciągnął swą prawicę, aby przyjąć grzesznika, który powrócił do Jego bojaźni i który przerwał złą skłonność swego serca przez skruchę” (Tg 2 Chr 33, 13)⁴¹.

Bożą sprawiedliwość, połączoną z miłosierdziem, przedstawia targumiczna modlitwa w narracji o Jakubie: „O Boże Wieczności, niech Twoje imię będzie wysławiane na wieki wieków. Twoja dobroć i wierność, sprawiedliwość, moc i chwała niech nigdy nie ustaną na wieki wieków. Ty nauczyłeś nas błogosławić pana młodego i pannę młodą już od czasu Adama i jego towarzyszki. Ty nauczyłeś nas także odwiedzać chorych od czasu naszego ojca Abrahama, sprawiedliwego, kiedy objawiłeś mu się w Dolinie Wizji, kiedy on cierpiał po swoim obrzezaniu. Ty nas nauczyłeś także pocieszać tych, którzy płaczą, od czasu naszego ojca Jakuba, sprawiedliwego. Droga świata zastała Deborę, piastunkę Rebeki, jego [Jakuba] matki. I Rachela umarła przy nim podczas podróży. Wtedy on [Jakub] usiadł i głośno płakał, krzyczał i lamentował, zawodził i był przygnębiony. Ale Ty w swoim łaskawym miłosierdziu objawiłeś mu się i pobłogosławiłeś go. Błogosławiłeś go błogosławieństwem dla tych, którzy płaczą i pocieszyłeś go. Jak objaśnia Pismo: I Pan objawił się Jakubowi po raz drugi, kiedy przybył z Paddan-Aram, i pobłogosławił go” (TgN Rdz 35, 9)⁴².

Przekład aramejski podkreśla, że Noe ocalony z potopu doświadczył Bożego miłosierdzia: „A Noe znalazł łaskę i miłosierdzie przed Panem” (TgN Rdz 6, 8)⁴³; „Pan strzegł go w swojej miłosiernej dobroci” (TgN Rdz 7, 16)⁴⁴. Miłości Boga doświadcza Abraham, który otwiera się na Jego słowo: „Abram odpowiedział: «O Panie, błagam ze względu na miłość, która jest przed Tobą. Wiele rzeczy dałeś mi i przed Tobą jest wiele rzeczy, które mi dasz»” (TgN Rdz 15, 2)⁴⁵. Targumista podkreśla, że Bóg w swoim miłosierdziu ocala Lota od śmierci podczas zagłady Sodomy i Gomory: „Kiedy Pan zniszczył miasta równiny, wówczas Pan w swoim łaskawym miłosierdziu wspomniął Abrahama i ocalił Lota od zagłady, jakiej uległy te miasta, w których Lot przedtem mieszkał” (TgN Rdz 19, 29)⁴⁶. Bożego miłosierdzia doświadcza Rachel, która mimo bezpłodności mogła urodzić Józefa i Beniamina: „Cztery klucze znajdują się w rękach Pana, władcy wszystkich wieków. Nie powierzył on ich ani aniołowi, ani Serafowi: klucz deszczu, klucz pożywienia, klucz grobowców i klucz bezpłodności. [Klucz deszczu] wyjaśnia Pismo, mówiąc: «Pan otworzy dla ciebie dobry skarb

⁴⁰ S.H. Levey, *The Targum of Ezekiel: Translated, with a Critical Introduction, Apparatus and Notes*, Wilmington 1987, 20.

⁴¹ J. Stanley McIvor, *The Targum of Chronicles: Translated, with Introduction, Apparatus and Notes*, Collegeville 1994, 231.

⁴² M.S. Wróbel, *Targum Neofiti: Księga Rodzaju*, Lublin 2014, 345.

⁴³ Tamże, 55.

⁴⁴ Tamże, 65. Zob. też TgN Rdz 8, 1.

⁴⁵ Tamże, 123. Zob. też TgN Rdz 15, 8.

⁴⁶ Tamże, 169.

z niebios». Klucz pożywienia wyjaśnia Pismo, mówiąc: «Otworzysz swą rękę i zaspokoisz wszystkie żywe istoty, w których masz upodobanie». Klucz grobowców wyjaśnia Pismo, mówiąc: «Oto otworzę wasze groby i wyprowadzę was z waszych grobów, ludu mój». Klucz bezpłodności wyjaśnia Pismo, mówiąc: «Pan w swoim łaskawym miłosierdziu wspomniał Rachel i Pan usłyszał głos modlitwy Racheli, i rzekł w swoim Słowie, aby dać jej synów» (TgN Rdz 30, 22)⁴⁷.

Doświadczenie Boga, który jest miłosierny, ma Tamar, wyrażająca to w swojej modlitwie w godzinie nieszczęścia przed ludzkim sądem: „I Tamar wyszła, aby być spalona przez ogień. Poszukiwała trzech świadków, ale nie mogła ich znaleźć. Wzniosła swe oczy ku górze i rzekła: «Błagam, o Panie, przez Twoje miłosierdzie. Ty wysłuchujesz dotkniętych cierpieniem w godzinie ich nieszczęścia. Wysłuchaj mnie w tej godzinie, która jest godziną mojej rozpacz. O Boże, który wysłuchujesz zropaczonego, oświeć moje oczy i daj mi trzech świadków, a ja obiecuję Ci trzech sprawiedliwych w dolinie Dura: Chananasza, Miszaela i Azariasza. Kiedy oni wstąpią do płonącego ognia, wtedy uświęcą Twoje święte imię». I natychmiast Pan usłyszał głos jej błagania i rzekł do Miszaela: «Zejdź na dół i daj jej trzech świadków» (TgN Rdz 38, 25)⁴⁸.

Bożego miłosierdzia doświadcza także Józef, syn Jakuba, sprzedany przez swoich braci do Egiptu. W słowach swojego testamentu, tuż przed śmiercią w Egipcie, Józef podkreśla miłosierdzie Boga wobec braci, którzy zgrzeszyli przeciw niemu: „Józef rzekł do swych braci: «Jestem już bliski śmierci, ale Pan będzie pamiętać o was w swoim szczodrym miłosierdziu i wyprowadzi was z tej ziemi do kraju, który poprzysiągł dać Abrahamowi, Izaakowi i Jakubowi». Po czym zobowiązał synów Izraela przysięgą, że spełnią takie polecenie: «Gdy Pan będzie pamiętać o was w swoim szczodrym miłosierdziu, zabierzcie stąd moje kości». Po czym Józef zmarł, mając sto dziesięć lat. Zabalsamowano go i złożono do trumny w Egipcie» (TgN Rdz 50, 24–26)⁴⁹.

Miłość Boga wobec Izraela w obrazowy sposób wyrażają prorocy. W targumie do Księgi Izajasza, Abraham i Izrael otrzymują miano „ukochanego przyjaciela”: „Prorok rzekł: Pragnę teraz wysławiać Izrael, który jest podobny do winnicy, nasienie Abrahama mego ukochanego przyjaciela [...]. Mój lud, mój ukochany przyjaciel, Izrael – dałem im dziedzictwo na wyniosłej górze i w urodzajnej ziemi” (Tg Iz 5, 1)⁵⁰.

Tradycja targumiczna podkreśla także miłość Mesjasza, który zostaje posłany przez Boga na końcu czasów. Tekst proroka Sofoniasza w ujęciu targumicznym brzmi: „Zbawca uraduje się wami z radością. On podepcze wasze grzechy w miłości. On ucieszy się wami z radością” (Tg Sof 3, 17)⁵¹. Tekst ten znajduje swoje wyjaśnienie w osobie Jezusa Chrystusa, który jako Mesjasz – Oblubieniec objawia swą

⁴⁷ Tamże, 291.

⁴⁸ Tamże, 377.

⁴⁹ Tamże, 387.

⁵⁰ B.D. Chilton, *The Isaiah Targum: Introduction, Translation, Apparatus and Notes*, Wilmington 1987, 10.

⁵¹ K.J. Cathart, R.P. Gordon, *The Targum of the Minor Prophets: Introduction, Translation, Apparatus and Notes*, Wilmington 1989, 173.

miłość oblubienicy, której na imię jest ludzkość. W Ap 1, 5 Chrystus jest Tym, „który nas miłuje i który przez swą krew uwolnił nas od naszych grzechów”.

5. KONKLUZJA

Podsumowując, możemy stwierdzić, że aramejskie komentarze postrzegają gniew Boga jako Jego reakcję na grzech i niewierność swego ludu oraz na ataki wszystkich wrogów Izraela. Gniew nie jest emocjonalnym stanem Boga, lecz Jego skutecznym działaniem przez Słowo (*Memra*), w celu skutecznego powrotu ludu do przymierza i pierwotnej miłości. Tradycja targumiczna gniew Boga odnosi do Jego sprawiedliwości i miłosierdzia. Celem Bożego gniewu nie jest zniszczenie grzesznika, lecz jego ocalenie od zła. Bóg jako Sędzia sprawiedliwy cierpliwie czeka na grzesznika. Targumy jako swoiste pomosty między Torą a Ewangelią podkreślają, że miłosierdzie Boga jest silniejsze niż Jego gniew. W sposób obrazowy ilustruje to targum tłumaczący i komentujący pesymistyczny tekst Hioba w 14, 14: „Któż czystym uczyni skalane, grzeszne? Nikt zgoła”. W ujęciu targumicznym odpowiedź brzmi: „Kto może wyzwolić człowieka, który przez grzech stał się nieczysty, czyż nie Bóg, który jest jedynym, który może mu przebaczyć?” (Tg Hi 14, 14)⁵².

BIBLIOGRAFIA

- Alexander P.S., *The Targum of Lamentations: Translated with a Critical Introduction, Apparatus and Notes*, Wilmington: Liturgical Press 2008.
- The Aramaic Bible: Targums in their Historical Context*, red. D.R.G. Beattie, M. McNamara, Sheffield: Sheffield Academic Press 1994.
- Beattie D.R., McNamara M.J., *The Aramaic Bible: Targums in their Historical Context*, Sheffield: JSOT Press 1994.
- Cathart K.J., Gordon, R.P., *The Targum of the Minor Prophets: Introduction, Translation, Apparatus, and Notes*, Wilmington: Liturgical Press 1989.
- Chilton B.D., *The Isaiah Targum: Introduction, Translation, Apparatus and Notes*, Wilmington: Liturgical Press 1987.
- Clarke E.G., *Targum Pseudo-Jonathan: Numbers. Translated, with Notes*, Collegeville: Liturgical Press 1995.
- Diez Macho A., *Neophyti 1: Números*, Madrid–Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1974.
- Diez Macho A., *Neophyti 1: Deteronomio*, Madrid–Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas 1978.
- Flesher P.V., *Targum Studies*, t. 1–2, Atlanta: Georgia Scholars Press 1998.
- Flesher P.V., Chilton B.D., *The Targums: A Critical Introduction*, Waco: Baylor University Press 2011.
- Grossfeld B., *The Targum Onqelos to Genesis: Translated with a Critical Introduction, Apparatus and Notes*, Collegeville: Liturgical Press 1990.
- Harris R., „Traces of Targumism in the New Testament”, *Expository Times* 32 (1920–1921), 373–376.
- Hayward R., *The Targum of Jeremiah: Translation with a Critical Introduction, Apparatus and Notes*, Collegeville: Liturgical Press 1990.

⁵² C. Mangan, dz.cyt., 45.

- Hayward R., *Targums and the Transmission of Scripture into Judaism and Christianity: Studies in the Aramaic Interpretation of Scripture*, Leiden: Brill 2010.
- Klein M.L., „The Translation of Anthropomorphisms and Anthropopathism in the Targumim”, *Vetus Testamentum Supplements* 32 (1981), 162–177.
- Knobel P.S., *The Targum of Qohelet: Translated, with Apparatus and Notes*, Collegeville: Liturgical Press 1991.
- Kuśmirek A., „Antropomorfizmy w targumach Pięcioksięgu”, *Słowo Krzyża* 3 (2009), 109–123.
- Kutschler Y., *A History of the Hebrew Language*, Jerusalem: Magnes Press 1982.
- Levey S.H., *The Targum of Ezekiel: Translated, with a Critical Introduction, Apparatus and Notes*, Wilmington: Liturgical Press 1987.
- Levine E., *The Aramaic Version of the Bible: Contents and Context*, Berlin: Walter de Gruyter 1988.
- Maher M., „God as Judge in the Targums”, *Journal for the Study of Judaism* 29 (1998), 49–62.
- Mangan C., *The Targum of Job: Translated, with Apparatus and Notes*, Collegeville: Liturgical Press 1991.
- McNamara M., *Targum and Testament: Aramaic Paraphrases of the Hebrew Bible: A Light on the New Testament*, Shannon: Irish University Press 1972.
- McNamara M., *Targum and Testament Revisited: Aramaic Paraphrases of the Hebrew Bible*, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company 2010.
- Stanley McIvor J., *The Targum of Chronicles: Translated, with Introduction, Apparatus and Notes*, Collegeville: Liturgical Press 1994.
- Wróbel M.S., *Targum Neofiti I: Księga Rodzaju. Tekst aramejski – przekład – aparat krytyczny – przypisy (Biblia Aramejska)*, Lublin: Gaudium 2014.
- Wróbel M.S., *Targum Neofiti I: Księga Wjścia. Tekst aramejski – przekład – aparat krytyczny – przypisy (Biblia Aramejska)*, Lublin: Gaudium 2017.

MOTIFS OF GOD’S WRATH AGAINST ISRAEL AND HIS ENEMIES IN THE TARGUM

Summary

The present article shows the theme of God’s wrath against Israel and his enemies in the targums – the most ancient Aramaic translations and commentaries of the Hebrew Bible. The author places this topic in a wider context of God’s justice and God’s mercy stressing three aspects: 1. God’s wrath against the sinners; 2. God as the Judge acting with the justice; 3. God’s wrath in the context of God’s mercy. In the article the author shows the specific of Aramaic translations regarding God’s wrath giving textual examples. He concludes that the targums functioning as the bridge between the Torah and the Gospel show that God’s mercy is stronger than God’s wrath. The interpretation of God’s wrath in the targums prepares the teaching of Jesus about the God’s justice in the context of God’s mercy.

Key words: God’s wrath, targums, God’s justice and mercy

Mirosław S. WRÓBEL – prezbiter archidiecezji lubelskiej, profesor zwyczajny nauk teologicznych KUL, doktor nauk biblijnych Ecole biblique et archéologique w Jerozolimie; kierownik Sekcji Nauk Biblijnych KUL; kierownik Katedry Filologii Biblijnej i Literatury Międzytestamentalnej w Sekcji Nauk Biblijnych KUL; Członek Stowarzyszenia Biblistów Polskich, Polskiego Towarzystwa Studiów Żydowskich, Society of Biblical Literature, Catholic Biblical Association; dyrektor i redaktor naukowy przekładu targumów *Biblia Aramejska*. Autor wielu artykułów i monografii naukowych w zakresie nauk biblijnych.

Kontakt e-mail: miwrobel@kul.pl